

UDK: 811.163.43'373.72
DOI: 10.33669/KJ2024-35-03
Rad primljen: 10. 10. 2024.
Rad prihvaćen: 13. 12. 2024.

Pregledni naučni rad

Azra Hodžić-Čavkić

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
azra.e.hodzic@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7617-6358>

Idiomske skupine motivirane ritualima u bosanskom jeziku

Sažetak: Funkcionalna repetitivnost strogo utvrđenih pravila, naročito jezičkih, u ritualima prirodno otvaraju mogućnost tzv. *frazeologizacije* te je prirodno očekivati da će verbalni sadržaj rituala, ali i deskriptivno izraženi dijelovi rituala, postati izvorom za frazeologiju. Frazeologizacijom se slobodna veza riječi pretvara u čvrstu leksičku vezu te su idiomske skupine motivirane ritualima konkretizirane metaftonimije jer funkcioniraju kao sinteza rituala. Ovo istraživanje nastoji pokazati na određenom broju pronađenih idiomskih skupina motiviranih ritualima da je izgubljena veza s njihovim doslovnostima te da se koriste u transponiranom značenju. To je omogućeno repetitivnošću ritualnih komponenata i njihovom općepoznatošću te su neki od njih preživjeli i prisutni su u savremenom bosanskom jeziku bez obzira na to što se najveći dio vjerovanja iz njih ugasio. Savremeni govornici bosanskog jezika svjesni su komunikativno-pragmatičkog potencijala takvih idiomskih skupina i koriste ih kako bi aktualizirali vrijednosti sud kolektiva koji se u njima izriče i kako bi osigurali dovoljan broj referentnih tačaka iz kulture u svom iskazu. Tako je preživjela ritualna slika svijeta kroz frazeološku sliku svijeta pouzdana strategija očuvanja veze s prošalošću.

Ključne riječi: rituali, kultura, frazeologizacija, čvrsta leksička veza, idiomske skupine

Uvodne napomene

Ritual je pozivni znak za široka istraživanja (Lazić 1989: 9–11),¹ ali proučavanja verbalnih elemenata rituala i verbalnih struktura motiviranih ritualima iz perspektive frazeologije u bosanskom jeziku u potpunosti su izostala iz interesovanja bosnista. From smatra da “ritual izražava zajedničke težnje izrasle iz postojanja zajedničkih vrednosti” (Lazić 1989: 9) te je frazeološka slika svijeta kroz idiomске skupine motivirane ritualima pouzdan pokazatelj da se u jezičkoj svijesti kolektiva generira specifična slika zasnovana na sebi svojstvenim principima koji se određuju prema realnoj stvarnosti.

Ritual *Rječnik bosanskoga jezika* (2010: 1152) definira na tri načina: **1. a.** skup propisa o vršenju određenih religioznih obreda i ceremonija **b.** obred, ceremonija; **2. kršč.** liturgijska knjiga u kojoj su sabrani propisani tekstovi i opisani postupci za izvođenje obreda izvan mise; obrednik; **3. razg.** obavljanje životnih aktivnosti **a.** koje trebaju doprinijeti nečijoj relaksaciji ili oslobađanju od napetosti: *večernji* ~ **b.** na uvijek isti način; procedura – iz kojih se jasno razlučuje povezanost njegovog značenjskog polja općenito s nekom djelatnošću, radnjom, činom, aktom, poduhvatom ili postupkom te označavajući vršenje određene radnje presuponira **namjeru** subjekta, koji obavlja radnju, da se tom radnjom dosegne određeni cilj što označava oslobađanje energije te neki vid duhovne satisfakcije kao svoje rezultante.

Njegovo značenjsko polje također ima komponentu tačno utvrđenih koraka u obavljanju poduhvata, što implicira njegovu široku rasprostranjenost u društvenoj zajednici, te (je) ritual nužno podrazumijeva(o) institucionaliziranost i označava(o) metonimiju etičkih, kulturnih i duhovnih karakteristika jednog naroda. Prvo omogućivačko sredstvo rituala – morao je biti jezik te proučavanje jezika rituala podrazumijeva više problemskih tačaka iz teorijske perspektive.²

¹ A. N. Veselovski, V. F. Miler, E. V. Aničkov, V. I. Čičerov, V. J. Prop, npr., obrađivali su najvažnije obredne radnje s kalendarskom motivacijom (Lazić 1989: 9).

² Moderna reperkusija vjerovanja u magijsku moć jezika prisutna je u sferama marketinškog oglašavanja, tj. u reklamnom diskursu, u političkim govorima kao propagandi pojedinca ili određene grupacije, ali i na intimnom planu jezika pojedinca koji posjeduje bilo koju društvenu moć što mu omogućava upravljanje nad nekim.

Magija i jezik

Iz perspektive lingvistike – tema magije i jezika posmatra se iz više aspekata, češće implicitno. “Od praznoverica primitivnog čoveka, preko brojnih mitova i legendi starih naroda, pa sve do civilizovanih društava modernog doba, istorija beleži nepregledno mnoštvo svedočanstava o popularnim verovanjima vezanim za moć govora” (Bugarski 2005: 43). Kristal (1996: 8–9) ističe da su vjerovanja u jezičku magiju često povezana s mitom o kreacionističkom porijeklu jezika te je i očekivano da se u svjetskim kulturama kroz različite aktivnosti jezik doživljava iz perspektive njegove posebne simboličke upotrebne vrijednosti.³

U teorijskom smislu – odnos između jezika i magije razmatran je i u semantičkosemantičkoj teoriji značenja, tj. u onome što je motiviralo nastanak tzv. Ogden–Richardsovog trokuta. Naime, C. K. Ogden i I. A. Richards su u *The Meaning of Meaning* (1930) raspravljali o neutemeljenosti teze o utjecaju riječi/jezika na vanjezičku stvarnost.⁴ Osnovni argument u toj odričnoj tezi magijskih mogućnosti jezika ogleda se u njihovom razumijevanju veze između znaka i značenja posredstvom označavanja, čime se ukida postojanje ijedne druge referentne tačke u procesu kreiranja značenja. Navedeno je u trokutu iskazano ilustracijom da se veza između riječi, koje egzistiraju kao simboli na jednom tjemenu trokuta, i objekata, koji su referenti stvarnosti na drugom tjemenu

Tim se aspektom bave analiza diskursa, kritička analiza diskursa, stilistika, pragmatika itd. U razumijevanju magije jezika leži, između ostalog, i dobro poznati korijen *jezičkog tabua*, zbog kojeg se neke riječi u pojedinim govornim situacijama izbjegavaju izreći zbog vanjezičkog konteksta kako se ne bi prizvale nečiste sile, te tako u bosanskom jeziku bilježimo srednji gramatički rod kao resurs za prikrivanje direktnog govora o nečemu, što predstavlja strategiju udaljavanja od potencijanog izvora loše energije ili svjesnog odabira da se nešto ne imenuje (usp. i Bugarski 2005: 43).

³ Usp. različite perspektive koje egzaktne nauke navode u vezi s utjecajem jezika na vodu na tragu istraživanja Masarua Emotoa.

⁴ “It is regreatable that modern Platonists so seldom follow Plato in his attempts at a scientific study of Symbolism, but it is interesting to note that they recognize the kindship of their theory with Greek speculation, for both have their origin in the sam linguistic habits. (...) The earlier writers are full of relics of primitive wordmagic. To classify things is to name them, and for magic name of a thing or group of things is its soul; to know their names is to have power over their souls. Nothing, whether human od superhuman, is beyond the power of words. Language itself is a duplicate, a shadowsoul, of the whole structure of reality” (1930: 31).

trokuta, postiže isključivo referencijom, tj. mentalnom reprezentacijom u ljudskoj svijesti, te njihova teorija spada u referencijalistički pristup značenju (Raffaelli 2015: 43).⁵

S druge strane, u magijskom supstratu jezika ono što je stvarno i ono što je zamišljeno sadržano je na istom planu stvarnosti. Jezička reprezentacija ili njen prikaz funkcioniraju kao i predmet/pojava na koju se odnose, a iz stvarnosti se tog supstrata istiskuje bilo koja mogućnost objektivne razlike između njih jer je u svijesti govornika magijsko djelovanje prisutno jednako kao i sve ostale realije.

Budući da je frazeologija čuvarica autentične slike svijeta jednog naroda, ali je i slika svijeta zapravo frazeološka tj. simbolička, u ovom radu nastojimo opisati frazeologizirane elemente ostataka rituala iz prošlosti koji su do savremenog jezika došli zahvaljujući istaknutosti najatraktivnijih dijelova rituala kroz čvrste leksičke spojeve kakve su idiomске skupine.⁶

Idiomске skupine i rituali

Sintagma je baza za kreiranje mnogih jezičkih jedinica – ali one se mogu međusobno razlikovati po stepenu vezanosti članova sintagme s obzirom na njihovu semantičkogramatičku vezu te stoga razlikujemo vezane i slobodne sintagme (Jahić – Halilović – Palić 2000: 342). Među vezanim sintagmama su i idiomске skupine, različite perifrastičke konstrukcije te drugi čvrsti leksički spojevi (Hodžić–Čavkić 2023b: 11–26). Njihove su kategorijalne osobine višekomponentnost⁷, sintaksička objedinjenost, relativno visoka čestotnost⁸ te kod pojedinih spojeva i transponiranost značenja njihovih komponenata.

⁵ O potrebama dodatne adaptacije semiotičkog trokuta iz perspektive lingvistike v. Raffaelli (2015).

⁶ U ovom radu koristi se sintagma *idiomska skupina* u značenju u kojem se koriste i termini okupljeni oko riječi *phrasis* ili *idioma* (*frazeologizam*, *frazeološka jedinica*, *frazeološki izraz*, *frazeološka sintagma*, *frazem(a)*, *idiom*, *idiomatska fraza*).

⁷ Ovdje se mora napomenuti da se u ovom radu i prijedlozi razumijevaju kao leksičke riječi.

⁸ Navedenu osobinu treba shvatiti u relativnom smislu budući da se čestotnost pojavljivanja određenih leksičkih spojeva može mjeriti samo u odnosu na tu određenu

Budući da se u ovom radu idiomskim skupinama smatraju jedinice jezika s globaliziranim značenjem usmjerenim **sekundarnoj** nominaciji – kakve su, naprimjer, *rastaviti se s dušom*, *izvući živu glavu*, *ustati na lijevu nogu* i sl. – koja podrazumijeva da se značenja moraju razumjeti kao transponirana, treba naročito izdvojiti njihovu potencijalnu povezanost s ritualima.

Naime, idiomske skupine razumijevaju se i kao produkti mobilizacije i leksikalizacije “istaknutog dijela scenarija” (Stanojević 2014: 35), što znači da je veliki dio idiomskih skupina suštinski povezan s obavljanjem neke radnje koja se na neki način zbog repetitivnosti, autentičnosti i autohtone povezanosti s duhom kulture pojavljuje kao zamjena za – samu radnju. Ta se radnja, s druge strane, može početi potiskivati iz društvenokulturnih aktivnosti usljed različitih dominantnih i poželjnijih oblika ponašanja u jednom kolektivu. U translataciji ritualnih aktivnosti na verbaliziranu kulturu komponente idiomskih skupina aktiviraju **metonimijski** pristup značenju cjeline *rituala* budući da se supojavljivanje određenih leksema koristi samo i isključivo u onom značenju koje su stekle u [PROCESU] tj. u ritualu, zbog čega se oni obično sažimaju u verbalne idiomske skupine i tako ostaju dostupni savremenim govornicima za tumačenje (usp. Hrnjak 2005: 46–47). Drugim riječima, čestotnost, regularnost i metonimijska upućenost inherentna su svojstva i rituala i idiomskih skupina.

U lingvokulturologiji se zbog navedenih osobina idiomske skupine često tumače kao produkti intersemiotičke transpozicije (usp. Zykova 2019: 87) jer nastaju u procesu translatacije dvaju različitih semiotičkih sistema: verbalne i neverbalne kulture. Stoga, idiomske skupine i nastaju zbog potrebe da se kultura “prevede” na jezik, odnosno da se kultura verbalizira, zbog čega se idiomske skupine smatraju koncentratima kulture. S obzirom na sve rečeno proces *frazeologizacije* jednak je procesu odmicanja od denotativnih značenja komponenata koje se supojavljuju u nekoj čvrstoj leksičkoj vezi, ali suvremena tumačenja čvrstih leksičkih

kategoriju te stoga treba reći da se ovdje pod čestotnošću razumijeva pojavljivanje u očekivanom odnosu supojavljivanja nekih komponenata.

veza bez obzira na stepen transponiranosti atrikulira tezu o pasivnoj prisutnosti denotativnih značenja (Hodžić-Čavkić 2023a: 66–72).

Korpus i metodologija

Idiomske skupine zasićene su etnički specifičnim značenjima te se javljaju kao svojevrsna posredna veza između jezika i kulture, a rekonstrukcijom pozadinskih scenarija moguće je otkriti i motivacijsku vezu supojavljivanja komponenata u njima.

Za formiranje korpusa radi istraživanja idiomskih skupina motiviranih ritualima koristili smo dostupne frazeološke rječnike i druge priručnike s frazeološkom građom (*Rječnik bosanskoga jezika, Kao frazeološki rječnik, Bosanska sehara, Sandžački rječnik, Frazeologija i nacionalna kultura, Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika, Sandžački frazeološki rječnik*)⁹ kao izvore za građu pretražujući je različitim metodama:

- 1) pretragom po nominativnoj bazi pretpostavljenih leksema (*ritual* i *žrtva* – kao nadređeni termini; *čvor, drvo, tisa, bukva, hrast, kamen, vodenica, vuk, prag, kolo, so, svijeća, kolac, vila* kao ključne riječi za slavensku kulturu; *tabut, mejtaš, ćefin, ničice, sedžda, ruke* kao ključne riječi za orijentalno-islamsko naslijeđe u bosanskoj kulturi);
- 2) prema riječima općeg karaktera koje opisuju još uvijek intenzivno žive ritualne radnje (*fildžan, grah, karte, zapis, hamajlija, ogledalo*).

⁹ Pretraživanje rječničke građe koautorske studije *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika* (Šehović – Haverić 2017: 110–248) pokazuje da ona posjeduje pojedine idiomske skupine čiji su sastavnice nominalno upotrijebljeni rituali ili metonimije za rituale u islamu, ali su one ulaskom u semantički jedinstvenu cjelinu kakva je idiomaska skupina uglavnom doživjele transpoziciju (usp. *gubiti se kao abdest* (2017: 110); *isturiti ispred sebe bedele* (2017: 121); *ćefine bi s majke ukrao* (2017: 140); *kao da je hodži s tabuta pobjegao* (2017: 235); *doči tobe* (2017: 238) itd.). Drugim riječima, nema verbaliziranih dijelova *samih* rituala koji su se frazeologizirali u savremenom bosanskom jeziku. Tema leksičke prisutnosti određenih rituala po nominativnoj osnovi treba biti dijelom budućih frazeoloških istraživanja u bosanskom jeziku.

U kontekstu naše teme treba kazati da je ovdje priložena i analizirana građa uzeta kao relevantna za donošenje zaključaka o vezi rituala i idiomskih skupina te da ne teži pobrojati sve idiomske skupine motivirane ritualima.

Navedenim metodama pretraživanja rječničke građe treba pridružiti i preispitivanje vlastitog jezičkog osjećaja te su neki primjeri navedeni s obzirom na čestotnost određenih idiomskih skupina u razgovornom stilu. Njihova nepotvrđenost u pretraživanoj građi nije pokazatelj da ih ne treba smatrati idiomskim skupinama (usp. Tanović 2000: 17).

Veći dio gore navedenih leksema nije dao pozitivne rezultate u potrazi za idiomskim skupinama motiviranim ritualima, ali ih ovdje navodimo kako bi se stekao uvid u proces prikupljanja građe. S druge strane, često osporavana suštinska vrijednost (i) negativnih rezultata u humanističkim naukama, ali ne samo u njima, može predstaviti pogrešno i same rezultate istraživanja te dovesti u pitanje metodologiju. U svakom slučaju, motiv za navođenje leksema *bukva, hrast, kamen, vodenica, vuk, prag, kolo, so, svijeća, kolac, vila; tabut, mejtaš, ćefin, ničice, sedžda, ruke* bez obzira na rezultat treba biti orijentir i drugim istraživačima koji će se baviti ovom ili sličnim temama.

Iz navedenih metoda ekscerpirani su primjeri¹⁰ koji formiraju korpus te je objašnjena veza primjera s ritualima naslanjajući se pritom na odgovarajuću literaturu i izvore koji tumače porijeklo i elemente rituala (*Bosanska sehara, Slovenska mitologija, Običaji ili vjerovanja, Pojam krvi u Starome zavjetu: krv koja čisti i krv koja onečišćuje*). Potom su

¹⁰ Treba napomenuti da jedan dio građe koji je pronađen navedenim strategijama nisu pronađene u realnoj upotrebi i nisu u našem organskom idiomu, te smo ih u daljem razmatranju odbacili. Međutim, ovdje ih navodimo kao potencijalni materijal za sličnu analizu:

zastri ogledalo – ritual sprečavanja povratka duše umrlog u dom (Lukić 2016: 667),

zavezati u vreću – ritual strašenja koga (Mršević-Radović 2014: 143),

zapaliti nekome svijeću naopache – običaj prilikom proklinjanja nekoga (Lukić 2016: 666),

ušiti nekome tisu u košulju – ritual ušivanja tisovine u odjeću voljenih radi zaštite (Lukić 2016: 632),

sastaviti nekome dairu – obaviti magijski ritual prizivanja džina radi pomoći (Lukić 2016: 522),

nuditi večeru za vuka – ritual kojim se nastojalo zaštititi porodicu (Gajić 2011: 84),

iznijeti dijete na raskršće – ritual kojim se nastojalo zaštititi potomstvo (Gajić 2011: 84),

baciti zub iza sebe/na tavan – ritual bacanja zuba s nadom da će dijete ubuduće ima jače i zdravije zube (Lukić 2016: 15),

zgnati u rog – ritual satjerivanja nečasnog u ćošak (Mršević-Radović 2014: 137).

idiomske skupine pronađene u realnom kontekstu na savremenom bosanskom jeziku na portalima preko alata korpusne lingvistike kako bi se pokazala njihova disolucija s radnjom tj. ritualom jer ih govornici koriste kao naučene jezičke formule za izražavanje kolektivnog suda te su takvi primjeri ovdje preneseni u autentičnom obliku.

Na taj način, ustanovili smo da se navedene strukture koriste u obliku vezanih sintagmi s transponiranim značenjem jer se misli na značenje iznad oblika/riječi koje su komponente sintagmi. Ipak, jedan dio primjera upotrebe u savremenom bosanskom jeziku pronađen je i u drugim izvorima, što je dodatni argument kojim se pokazuje da idiomске skupine porijeklom iz rituala nisu dio samo jednog registra/stila/žanra.

Upotreba idiomskih skupina motiviranih ritualima u savremenom bosanskom jeziku

Pretraživani izvori ponudili su sljedeće izraze kao transponirane strukture motivirane ritualnim radnjama.¹¹

pijan kao majka (Mahmutović 2012: 98) – veoma, potpuno, totalno, kompletno, dibeđus *pijan*; ritual davanja opojnih pića porodilji kako bi joj se pomoglo pri porođajnim bolovima (Kovačević 2012: 27-29)¹²

U rečenici “Sjeo za volan *pijan* “kao majka””¹³ autor naslova pretpostavlja da će *pijan kao majka* pobuditi nepodijeljeni stav javnosti o tome da je odluka da se za volan sjedne u stanju smanjenih mogućnosti da se vozilo koristi potpuno iracionalna te da bi izostankom opravdanog razloga, tj. izostankom samog razloga iz kojih je nastao ritual, krivac nedvojbeno trebao biti kažnjen.

bacati/gledati/pogledati/zagledati u grah/dlan (Lukić 2016: 14) gatati, pretpostavljati, predviđati budućnost zbog nekih

¹¹ Lista ritualnih idiomskih skupina ovim radom ne može biti iscrpljena te takva namjera ni ne postoji ovdje.

¹² Nema potvrde o upotrebi u korpusu bosanskih portala.

¹³ <https://jajce-online.com/sipovo-sjeo-za-volan-pijan-kao-majka/> (Posjeta 10. 12. 2024)

neizvjesnih životnih momenata; ritual proricanja budućnosti (Ibidem.)

Struktura *pogledati u grah* u rečenici s bosanskih portala “Bilo je i ponuda da se Dodiku *pogleda u grah* ili bace sihiri.”¹⁴ aktualizira ritualnu radnju kao mjeru koja odgovara ispraznim radnjama navedenog političara.

kucnuti u drvo (Lukić 2016: 76) i **kucnuti o drvo** (Halilović – Palić – Šehović 2010: 235) – biti zadovoljan nečim i izraziti to gestom; ritual izražavanja zadovoljstva ishodom događaja; ritual proizašao iz slavenskog kulta drveta (Lukić 2016: 76)

Slavenski kult drveta preživio je u idiomskoj skupini koja se u našem korpusu pojavljuje kroz onomatopejsku metonimiju *kuc-kuc* u rečenici “Mašala, *kuckuc* u drvo.”¹⁵ Iako dobar dio savremenih govornika zaista izvodi kuckanje o neku drvenu površinu u smjeru odozdo prema gore, jer se teži iskazati potreba da se razvoj neke situacije usmjeri ka nečemu pozitivnom (konceptualna metafora GORE JE BOLJE (Lakoff – Johnson 1980: 15), treba kazati da se najvjerojatnije kod malog broja njih budi svijest o tome da se radi o pradjedovskom ritualu poštivanja drveta. Ona, iako može biti konkretizirana navedenom gestom, ipak sadrži ocjenu da je GORE BOLJE.

gledati u fildžan nekom (Lukić 2016: 141) – gatati, pretpostavljati, predviđati budućnost zbog nekih neizvjesnih životnih momenata; ritual proricanja budućnosti (Ibidem.)

Metalingvistička oznaka navodnika prilikom upotrebe idiomske skupine *gledati u fildžan nekom* u rečenici “U prvi tren moja sestra i prijateljice su bile malo zbunjene, jer sam važio za nekoga ko baš i ne vjeruje u te stvari, no glavni problem je bio u tome što, da bi mi se “*gledalo*” u *fildžan*, ja treba da popijem kahvu, koju inače ne pijem.”¹⁶ pokazuje

¹⁴ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=pogleda+u+grah&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

¹⁵ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=kuc+kuc+u+drvo&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

¹⁶ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=moja+sestra+i+prijateljice+su+bile&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

nam je govornik svjestan da navedenu strukturu koristi kao kolektivnu ocjenu prisutnu u njoj te tako aktivira njenu komunikativno-pragmatičku vrijednost koju dijeli s ostalim pripadnicima kolektiva.

dići ruke¹⁷ obaviti dio molitve u islamu, zamoliti za nešto; dio molitve muslimana u kojem se okretanjem dlanova prema licu izražava molitva Bogu

Obavljanje molitvi u islamu podrazumijeva niz pokreta tijelom koji su se zbog repetitivnosti počeli upotrebljavati i u vanmolitvenim kontekstima te je *dići ruke* u rečenici “Samo nek se zna prekrstiti, prekržiti, *dići ruke* pred kamerama i reći nešto protiv onih drugih i vlast mu je osigurana.”¹⁸ lišeno denotativne radnje na koju komponente ukazuju; ova idiomaska skupina metonimijska je zamjena za religijski identitet koji je u bh. kontekstu posebnim izazovom te se uvijek posmatra kontrapunktalno u odnosu na drugu monoteističku religiju s dvama duhovnim centrima, koji su ovdje predstavljeni bliskoznačnošću leksema *krst* i *križ*. Stoga, ocjena ritualne radnje *dići ruke* efektna je metonimija za orijentalno-islamsko naslijeđe Bosne i Hercegovine, ali je u navedenoj rečenici upotrijebljena u značenju u kojem se u društveno-političkom smislu religijski identitet može koristiti kao manipulativno sredstvo.

navrnuti/navoditi vodu na svoju vodenicu (Mušović 2018: 872)
– raditi nešto samo u svoju korist, biti isključivo sebi ljubiv; ritual kojim se nastoji osigurati korist za sebe posredstvom određenih radnji u vodenici (Ibidem.)

Kolektivna ocjena *navoditi vodu na svoju vodenicu* u rečenici “Ameri su poznati da sve obecano prekrse i uvijek *navode vodu na svoju vodenicu*.”¹⁹, kojom je savremeni govornik bosanskog jezika ocijenio američko

¹⁷ Ovu idiomasku skupinu bilježimo ovdje s obzirom na njenu sekundarnu nominaciju u razgovornom stilu.

¹⁸ https://www.clarin.si/noske/run.cgi/view?q=q%5Blc%3D%22di%C4%87i%22+%7C+lemma_lc%3D%22di%C4%87i%22%5D%5Blc%3D%22ruke%22+%7C+lemma_lc%3D%22ruke%22%5D;fromp=18;corpname=bswac&refs=%3Dtext.id%-2C%3Dtext.urldomain&iquery=di%C4%87i+ruke;navpos=next2 (Posjeta 10. 12. 2024)

¹⁹ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=navode+vodu+na+svoju+vodenicu&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

sebeljublje, pokazuje da je njegov doživljaj važniji od činjenice da su danas vodenice egzotični arhitektonski objekti te da navođenje vode na njih ne oslikava ni najmanju mogućnost da iko izvlači neku vidljivu korist iz toga.

poljubiti/ljubiti prag (Lukić 2016: 460) – iskazati ljubav prema domu; ritual iskazivanja poštovanja domu u koji se prvi put ulazi (Ibidem.)

Samom sintaksičkom analizom uočavamo da je subjekt frazeološkog predikata *ljube prag doma svoga* u rečenici “Ova crkva ostaje kao trajna uspomena koja će nas podsjećati da su Srbi ovdje živjeli u masovnom broju i da, bez obzira što se raselili vole svoj kraj, *ljube prag doma svoga*, čuvaju grobove predaka i srpsku vjekovnu zemlju koja je vazda pokušavana da se otme i otuđi.”²⁰ u množini te je jasno da je raskid njegove veze s denotativnim značenjima vjerovatno uvjetovan činjenicom da se u prvi plan stavlja pozitivna konotacija *doma* koja se kod čitalaca nastoji pobuditi.

pomaknuti se (pomjeriti se) s mjesta (Lukić 2016: 460) – izbjeći kakvu zlu posljedicu udaljavanjem; ritual izbjegavanja boravka na mjestu koje su pohodili zli dusi (Ibidem.)

Idiomska skupina *pomjeriti se s mjesta* u rečenici “Ja sam kopnio ko od kakve neizlječive bolesti (gluho bilo, *pomjeri se s mjesta*, pu pu pu).”²¹ često je praćena pokretima koje njene komponente ovdje fiksiraju, ali treba imati na umu da to nije nužno; ono što je važno jeste da je nužno prepoznavanje pragmatičke situacije u kojoj istu radnju ili isto značenje na umu ima i onaj ko je slušalac/čitalac. Drugim riječima, u kulturi uvriježeno mišljenje da se pomjeranjem s mjesta može izbjeći utjecaj zlih duhovnih sila direktna je posljedica ocjene jednog kolektiva da postoji opozicija dobro/zlo koja je zatim konotirana poželjnim/nepoželjnim elementima.

²⁰ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=ljube+prag+doma+svoga&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

²¹ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=pomjeri+se+s+mjesta&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

povesti kolo (Matešić, 1982: 249) – biti prvi u nečemu, biti kolo-vođa; ritual pokretanja tradicionalnog plesa (Ibidem.)

I ovdje evidentirana metalingvistička oznaka “” prilikom upotrebe idiomске skupine *povesti kolo* u rečenici “I ocekivati bezrezervnu podršku, a pritom nista ne reci o samoj grupaciji koja je “povela kolo” na nekoj socijalnoj mreži??”²² svojevrsni je metakomentar koji uključuju svijest o tome da se utisak o nečijoj radnji poredi s nečim što je tako tradicionalno za balkansku kulturu. Posebno mjesto kolovođe znači i posebnu odgovornost, za koju se nužno vezuju i različite počasti.

presjeći/prerezati čvor (Halilović – Palić – Šehović 2010: 147) – prekinuti dotok loše energije, prekinuti nešto nepoželjno, dovršiti kakav proces; ritual poništavanja magije svezanog čvora²³

U rečenici “Na raskršću između tamo i ovamo zalutali mjesec noćima *pokušava* krivuljom svog noža *presjeći čvor*.”²⁴ koja je poetski iskaz za-bilježen na bosanskim portalima, uočavamo da je autor iskazao kolektivnom ocjenom kako treba prekinuti kolebanje koje odgađa konačnu odluku.

preskočiti <kućni> prag (Mušović 2018: 590) – ući u kuću, postati dijelom nekog domaćinstva, postati dijelom nečega; ritual iskazivanja poštovanja precima koji su u pagansko vrijeme bili pokopavani ispod praga (Gajić 2011: 79)

Mini kontekst rečenice “Ostao on ili otišao, ona će teško ovaj put *preskočiti prag*, jer je i prošli put imala muka da preskoči cenzus od tri odsto.”²⁵ pokazuje da se pripadnost nekom kolektivu, za koji je subjektu u klauzi s frazeološkim predikatom potreban *cenzus*, i dalje percipira metonimijski kroz zamišljeni dom u kojem boravi kolektiv. Tako se aktualizira kolektiv kroz ocjenu o sebi.

²² <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=povela+kolo&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

²³ <https://repkeetnolog.blogspot.com/2021/01/magicno-vezivanje.html> (Posjeta 10. 12. 2024).

²⁴ <https://www.clarin.si/noske/run.cgi/first?iquery=presje%C4%87i+%C4%8Dvor&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 10. 12. 2024]

²⁵ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=presko%C4%8Diti+prag&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

prosipati so (Lukić 2016: 490-491) – zapodjenuti svađu; ritual zazivanja svađe u nečijem domu (Ibidem.)

Nizanje različitih ocjena u rečenici “I pazi na promaju, bolje razbij glavu nego ogledalo i *ne prosipaj so po stolu* nego beri srećnu detelinu, onu sa četiri lista.”²⁶ pokazuje da se često u idiomskim skupinama može skli-
znuti u prozirnu prisutnost denotativnih značenja njenih komponenata te da je ta igra između figurativnosti i doslovnosti odgovorna za vrlo pouzdane interpretacije kod sugovornika.

pupčanom vrpcom vezati nekoga za nekoga (Mušović 2018: 614) – biti posebno vezan za nekoga; ritual osnaživanja veze među djecom vezivanjem pupčanika (Hadžić 2022: 57).

Kolektivna ocjena da je pupčana vrpca naš prvi kanal kojem pripisujemo posebna svojstva jer kroz njega dobijamo potrebne hranjive materije da bismo opstali kao tijela pokazuje da je njena esencijalnost i neupitnost u rečenici “Priateljstvo ne znači nužno slaganje u svemu pa *nismo vezani pupčanom vrpcom*.”²⁷ iskorištena da bi se zaniijekala ikakva neporeciva i neraskidiva veza među govornicima.

pustiti nešto/nekoga niz vodu (Mušović 2018: 873) – označiti kraj nečega, oprostiti se s nekim, s nečim; ritualno bacanje komadića odjeće preminulog u vodu (Gajić 2011: 108–110); ritual proizašao iz kulta vode u slavenskoj kulturi

Ponovo susrećemo navodnike kao metalingvističku oznaku koju govornici koriste prilikom upotrebe idiomske skupine u svom iskazu (usp. “Prvi Banjalučanin je hladno *pustio sve “niz vodu”*, jer očigledno da nema ništa protiv da njegov grad ostane bez jedne prepoznatljive robne marke, njegovih 100-tinjak sugrađana bez posla, a sam gradski budžet bez dijela poreza koje bi dobio da fabrika radi.”²⁸). To je tako stoga što govornik shvata da je referencijalni nivo komunikacije konkurentan s

²⁶ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=ne+prosipaj+so+po+stolu&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

²⁷ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=vezani+pup%C4%8Danom+vrpcom&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

²⁸ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=hladno+pustio+sve&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

pragmatičko-komunikacijskim elementima koji metonimijski aktualiziraju kulturno naslijeđe.

salijevati nekome stravu (Lukić 2016: 519) – osloboditi nekoga nečega; čin nadriljekarstva tj. humoralne medicine kojim se navodno otklanjaju strahovi onoga nad kim se vrši obred²⁹

Dodatna elaboracija idiomске skupine *salijevati im stravu* namjernom klauzom *da dođu sebi* u rečenici “Nije mi poznato da li su nadležni drugovi bili ponovo iznenadjeni i da li im je bilo potrebno *salijevati stravu* da dodju sebi, ali ulice nisu bile prohodne.”³⁰ pokazuje da se interlokutor našao u situaciji koju je mogao ocijeniti samo nečim dobro poznatim. Ne treba sporiti ni efekat humora koji nastoji pridobiti kod svog čitatelja.

svezati čvor (Lukić 2016: 565) – učiniti nešto čvrstim, konačnim; ritual pravljenja čvora na maramici ili konopcu kojim se nastoji promijeniti nečije stanje³¹ (Ibidem.)

U rečenici “Nikome ne odgovara da su narodi, građani, ostali, manjine, većine, ovakvi i onakvi, *svezali čvor* zajedništva i da su složni u jednom, a to je da šefovi i doktori, plombirani uodjeljeni borci za važnije stvari napunili svojim bijegovima čašu do ruba.”³² idiomска skupina *svezali čvor* poigrava se iskustvenim realizmom koji ocijenjenu situaciju interpretira kao nepromjenjivu.

zabiti <glogov> kolac nečemu (Mušović 2018: 328) – dokrajčiti nešto, nekoga; ritual kojim se nastoji upropastiti i okončati neko (Gajić 2011: 135–138)

²⁹ U *Sandžačkom rječniku* stoji “zdrav čitav ko kučak ritav! – vračarine riječi upućene bolesniku kada ga po licu prska vodom u koju je prosula rastopljeno olovo i tako ga oslobađa straha” (2012: 558). V. Hadžić (2022: 47–60).

³⁰ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=ulice+nisu+bile+prohodne&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

³¹ *Bosanska sehara* (2018: 565) bilježi i *svezati Dabinu ćunu*, koja je motivirana likom Dabe, praslavenskog čovjekolikog demona koji pomaže ljudima. V. Filipović (1969).

³² <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=napunili+svojim+bijegovima+%C4%8Da%C5%A1u+do+ruba&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

Interpretator u rečenici “Šalu na stranu, ima tamo lepih stvari, sve je profesionalno odrađeno, a može ponešto i da se kupi, bez rizika da vam prvi komšija *zabije kolac u srce* kad vas vidi.”³³ koristi baš *zabiti kolac* pored mnogo ekvivalentnih neidiomskih primjera zbog toga što nastoji tako utjecati na čitatelje koji postaju potencijalni pacijensi ove ritualne radnje uvođenjem u sastav rečenice (*vam*).

zapaliti nekome svijeću³⁴ – ispratiti nekoga na onaj svijet; ritual iskazivanja poštovanja umrlom

Jezičkom igrom u rečenici “A ako *bi i htjeli da zapalimo svijeću* svim tim koji su nas ojadili i pokrali do gole kože ona sigurno ne bi bila rođeni danska.”³⁵ vidimo da govornik eksplicitno navodi da ne misli doslovno na svijeću jer negira da je ta svijeća na rođendanskoj torti; on zapravo aktualizira cijeli ritual posljednjeg oprosta s nekim. S druge strane, ovdje je zamjetna i težnja da se izrazi ironija budući da se kontekstualnom antonimijom rođendan–sahrana preko lekseme *svijeća* postiže kontaktna veza doslovnosti i figurativnosti.

žrtveni jarac (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1546) – žrtvovati nekoga za više ciljeve; ritual zamjene jarca za ljudske grijehe (Kraljik 2022: 13)

U rečenici “Ponudio sam se da ja *budem* taj žrtveni jarac, to zlo sjeme koje će, jednom žrtvovano, oprati grijehe i krivice muslimanaca i BiH Armije iz prošlog rata i prošlosti uopšte, ako je to moguće i tada sam se javno predao.”³⁶ idiomaska skupina žrtveni jarac aktualizira pojam životinjske žrtve za ljudske grijehe u monoteističkim religijama. Ovdje se paradoksalno govornik poistovjećuje sa životinjom, ali zapravo u prvi plan stavlja svoj svjetonazor.

³³ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=zabije+kolac+u+srce+kad+vas+vidi&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

³⁴ Ovu idiomsku skupinu bilježimo ovdje s obzirom na njenu sekundarnu nominaciju u razgovornom stilu, ali treba reći da je frazeološki rječnici ne bilježe. Matešić (1982: 33) bilježi *paliti svijeću i Bogu i vragu*.

³⁵ <https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first?iquery=sigurno+ne+bi+bila+ro%C4%91endanska&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 3. 1. 2024)

³⁶ <https://www.clarin.si/noske/run.cgi/first?iquery=%C5%BErtveni+jarac&corpname=bswac&corpus-search-form=true> (Posjeta 10. 12. 2024)

Prema pronađenim realizacijama idiomskih skupina motiviranih ritualima na bosanskim portalima i u drugim izvorima možemo kazati da su navedene strukture i dalje u upotrebi. Sažimanje rituala na verbalizirani oblik – deskripcijom procesa, tj. njegova frazeologizacija ili pretvaranje u čvrstu leksičku vezu s jedinstvenom sintaksičkosemantičkom ulogom – predstavlja strategiju očuvanja i zaboravljenih rituala u savremenom bosanskom jeziku. Stoga, možemo kazati da upotreba idiomskih skupina motiviranih ritualima jesu referentne tačke kulture budući da dijele zajednička kulturna znanja. Iako se jezik s kulturom mijenjao, određeni dijelovi rituala ostajali su u obliku idiomskih skupina kao svojevrsne skraćenice za složene ideje o životu.

U primjerima s portala dominantna je komunikativno-pragmatička usmjerenost upotrijebljenih izraza jer oni ne samo da imenuju najistaknutije dijelove rituala već istovremeno i odražavaju tačno određenu ocjenu proizašlu iz odnosa prema onome što imenuju uključujući na taj način i sagovornika/čitatelja da učestvuje u kreaciji konačnog značenja iskaza unutar kojeg se idomska skupina motivirana ritualom pojavljuje.

Ka zaključku

U ovom smo radu bili orijentirani prema istraživanju odnosa rituala, naročito onih vezanih za prošlost, i idiomskih skupina kao dvaju elemenata kulture koji dijele nekoliko osobina: čestotnost, regularnost komponenata/koraka koji ih čine i metonimijska upućenost na vrijednosni sud zasnovan na kolektivnim vrijednostima.

Ritual je određen planiranim koracima s repetitivnim elementima, a idomske skupine, koje su prirodene svim svjetskim jezicima, funkcioniraju kao kolektivne aksiološke ocjene vanjezičke stvarnosti te se susreću upravo u onim elementima koji ih čine matricama što se mogu ponavljati. Dakle, važna poveznica između rituala i idiomskih skupina leži u činjenici da su oba ponašanja, jedno dominantno jezičko, drugo potpomognuto jezičkotjelesno ponašanje, sastavljena od niza predvidivih koraka. To podrazumijeva da imaju utvrđen “redoslijed”

komponentata kojim se postiže čestotnost u zbilji jednog društva te se iz leksikona biraju poluautomatizirano, tj. ne kreiraju se u govornoj situaciji. Radi se o navikama članova jedne zajednice da se na dobro poznat i utvrđen način izražava pripadnost njoj – jezikom u idiomskim skupinama i koracima u ritualima.

S druge strane, ritualnost, kako se u prototipnom značenju razumijeva, iščeznula je iz dominantnog društvenog ponašanja kad je riječ o većem broju ovdje promatranih rituala, ali je ukorijenjenost određenih rituala doprinijela tome da prežive u verbaliziranim oblicima. Naime, postoji sloj idiomskih skupina koje eksploatiraju pohranjenu sliku rituala i njegovih sastavnica te se koriste u izricanju nekog transponiranog značenja; odnosno one predstavljaju najistureniji dio određenog rituala koji se verbalizirao u savremenom jeziku. S obzirom na to prelaženje slobodnog leksičkog spoja procesom frazeologizacije u čvrst leksički spoj, postiže se spomenuta cjelovitost u sintaksičkosemantičkom smislu. Treba dodati i to da su zbog usmjerenosti cjelovitog značenja idiomskih skupina ka [PROCESU] tj. samoj ritualnoj radnji ovdje posmatrane kao zamjene za ritualne radnje te ih smatramo njihovim metaftonimijama.

Primjeri s portala pokazuju da je pronađene strukture potrebno tumačiti transponirano te pokazuju da je frazeološko-pragmatička kompetencija govornika i sagovornika odgovorna za konačno tumačenje njihovog značenja jer se često konačno značenje formira kroz latentnu napetost doslovne i transponirane interpretacije. Budući da ih zbog odmicanja od doslovnih značenja smatramo idiomskim skupinama, njihova opća konvencionalna implikacija jeste da govorniku eksplicitnije osiguraju referentne tačke komunikacije. Takve tačke rezultat su praksi koje su (bile) vrlo raširene u našoj kulturi te se kroz frazeološki sloj u savremenom jeziku pojavljuju kao ostaci kulturnog naslijeđa.

Izvori

- Begović, Džavid, Šefka BegovićLičina (2012), *Sandžački rječnik*, Autori, Fojnica
- Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Mušović, Abdulah (2018), *Sandžački frazeološki rječnik*, Biblioteka “Dositej Obradović” u Novom Pazaru, Novi Pazar
- Lukić, Zlatko (2016), *Bosanska sehara*, Šahinpašić, Sarajevo
- Mahmutović, Alisa (2012), *Kao frazeološki rječnik*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb
- Halilović, Senahid, Ismail Palić, Šehović, Amela (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo
- Šehović, Amela, Haverić, Đenita (2017), *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo

Eizvori

- <https://jajce-online.com/sipovo-sjeo-za-volan-pijan-kao-majka/> (Posjeta 10. 12. 2024)
- https://www.clarin.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=bswac;align (Posjeta 3. 1. 2024; 10. 12. 2024)
- <https://www.facebook.com/100004404220831/posts/pfbid033UPyUKa-EaHLTrD3LMFjiw38823ArhU3Goi3A4TQTzL7NK26TXo-c3PaAHceJMHUjgl/?mibextid=cr9u03> (Posjeta 22. 9. 2023)

Literatura

- Bugarski, Ranko (2005), *Jezik i kultura*, Biblioteka XX vek, Beograd
- Filipović, Milenko (1969), *Majevica. S osobitim obzirom na etničku prošlost i etničke osobine majevičkih Srba*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Gajić, Nenad (2011), *Slovenska mitologija*, Laguna, Beograd
- Hadžić, Rifo Rika (2022), “Vjerovanja ili običaji”, *Glasnik Bihora*, Centar za kulturu Petnjica, Petnjica, str. 47–60.

- Hodžić-Čavkić, Azra (2023a), “Doslovni pozadinski mehanizam kao potencijal varijabilnosti idiomskih skupina”, *Anali Filološkog fakulteta*, god. 35, br. 1, str. 61–77.
- Hodžić-Čavkić, Azra (2023b), “Više od riječi: suodnos idiomskih skupina, kolo-kacija, višečlanih onima, višečlanih naziva, perifrastičkih konstrukcija te složenih subjunkotra i složenih prijedloga”, *Književni jezik*, god. 34, str. 7–39.
- Hrnjak, Anita (2005), “Geste i mimika kao izvor frazeologije: (na primjeru hrvatske frazeologije)”, *Filologija* 44, str. 29–50.
- Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Kovačević, Barbara (2012), *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Kraljik, Dalibor (2022), “Pojam krvi u Starome zavjetu: krv koja čisti i krv koja onečišćuje”, *KAIROS: evanđeoski teološki časopis*, XVI, br. 1, str. 7–30.
- Kristal, Dejvid (1996), *Kembrička enciklopedija jezika*. Terić i dr. (prev.), Nolit, Beograd
- Lakoff, Michael, Johnson, Mark (1980), *Metaphors We Live By*, The University of Chicago Press, Chicago/London
- Lazić, Radoslav, (1989), “Posvećeno pozorište, uvodne napomene”, *Pozorište*, br. 3–6, Narodno pozorište u Tuzli, Tuzla, str. 9–11.
- MrševićRadović, Dragana (2014), *Frazeologija i nacionalna kultura*, Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Beograd
- Ogden, Charles K., Ivor Armstrong Richards (1930), *The Meaning of Meaning*, 2nd ed., Harcourt Brace Jovanovich, London
- Raffaelli, Ida (2015), *O značenju. Uvod u semantiku*, Matica hrvatska, Zagreb
- Stanojević, Mateusz-Milan (ur.), (2014), *Metafore koje istražujemo. Suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*, Srednja Europa, Zagreb
- Tanović, Ilijas (2000), *Frazeologija bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Zykova, Irina (2019), *Konceptosfera kulture i frazeologija. Teorija i metode lingvokulturološkog proučavanja*, Branka Barčot (prev.), Srednja Europa, Zagreb

Ritualbased idioms in Bosnian language

Abstract: Speech situations always include elements of both verbal and non-verbal communication, and the essential meaning in it is only possible to reach in a holistic approach, because every speech situation implies a social, cultural and individual context containing collective experience, but all speech situations do not have to follow strictly established rules of verbal and non-verbal communication. However, in certain speech situations, due to functional repetitiveness, strictly established language rules with accompanying non-verbal elements of the speech situation naturally open up the possibility of the so-called *phraseologising*, which turns a free connection of words into a solid lexical connection. Such is the case with one group of idioms that originate from rituals practiced in different epochs of the historical development of society. Namely, we call such idioms ritualbased idioms because they probably represent the most advanced part of a certain ritual that has been verbalized in the modern language and in most cases has lost its connection with the denotative meaning of its components. The connection with the denotative meaning can be reconstructed through diachronic studies which, as expected, show that the background motivational mechanisms in these idioms are mainly found in the potential of their denotative meanings.

Keywords: rituals, culture, phraseologisation, strong lexical connection, ritualbased idioms